

Coetzee, Murray
Universiteit Stellenbosch

Eertydse Nederduitse Gereformeerde teologiese denkstrome ten grondslag van Beyers Naudé se kritiek op apartheid

ABSTRACT

Former underlying Dutch Reformed theological currents laid the foundations for Beyers Naudé's critique of apartheid

South African neo-Calvinism, from which apartheid theology developed, was not the only theological current in the Dutch Reformed Church (DRC) since the establishment of the Church's Theological Seminary at Stellenbosch (1858). The Utrecht theological current and Scottish Evangelical Pietism also remained dominant in the Seminary until the 1930s and it represented a *critical-realistic* hermeneutic different from to South African neo-Calvinism. With a mission consciousness characterized by a respect for both spiritual and physically needs of people, Scottish Evangelical Pietism (which merged with the Utrecht current), was known for its premise that all people, despite their outward appearances, are equal. Despite pressure from the neo-Calvinists, this other current survived as a minority group (sometimes limited to a few individuals).

Beyers Naudé was part of a younger group of supporters of the Utrecht theological current and Scottish Evangelical pietism in the DRC, gaining insights that enabled him to transcend a worldly narrow-mindedness and exclusionary thought patterns to include all people regardless of colour or 'race' in his social analysis. These insights were strengthened by his father and the DRC and the Afrikaner community in general's role establishing moral values of reconciliation, compassion benevolence and justice in him. According to this study, Utrecht and Scottish Evangelical Pietism, as well as the above mentioned moral values, would together play a decisive role in shaping the life and work of Beyers Naudé and would enable him to criticise apartheid later in life.

INLEIDING

In hierdie artikel word gefokus op die rol wat bepaalde teologiese denkstrome¹ binne die Nederduitse Gereformeerde Kerk (NGK) in die ontwikkeling van die lewe en werk van Christiaan Frederick Beyers Naudé (1915-2004) gespeel het, spesifiek met betrekking tot sy kritiek op apartheidsteologie. Eerstens word h kort oorsig oor die teologiese denkstrome binne die NGK vanaf die middel 19de tot die laat 20ste eeu gegee, veral op dié wat bepalend was vir Naudé se teologiese ontwikkeling. Tweedens word die voortgaande invloed wat hierdie spesifieke denkstrome binne die NGK, te midde van die druk wat ondersteuners van die ander strome

¹ Onder teologiese denkstrome word die spesifieke buitelandse teologiese tradisies soos dit in die Ned. Geref. Kerk geïnterpreteer is en 'n bepalende invloed op die teologie van dié Kerk gehad het, verstaan.

daarop geplaas het, bespreek. Derdens val die soeklig op die neerslag wat hierdie spesifieke denkstrome in Naudé se apartheidskritiek gevind het.

BELANGRIKE 20STE EEUSE TEOLOGIESE DENKSTROME IN DIE NGK

Navorsing oor die oorsprong, resepsie en vermenging van bepaalde internasionale (Westerse) teologiese tradisies binne die NGK is reeds deur navorsers soos Botha (1984), Coetzee (2010), Deist (1994) en ander gedoen. Die resultate van hierdie ondersoeke word in hierdie artikel benut om aan te toon in watter mate spesifieke denkstrome h invloed op die lewe en werk van Beyers Naudé gehad het.²

Navorsers is dit meestal eens dat daar ses prominente teologiese denkstrome vanaf die middel 19de tot die laat 20ste eeu binne die NGK geïdentifiseer kan word en dat elk op h besondere wyse h bydrae tot die teologiese ontwikkeling binne die NGK gelewer het. Die volgende teologiese denkstrome word in die algemeen onderskei: a) die Utrechtse stroom, b) Skotse Evangeliese-piëtisme, c) Princetonse fundamentalisme, d) Amsterdamse neo-Calvinisme, e) die Romantiese Volksbegrip en f) die Sendingkunde van Warneck.³

In hierdie artikel word slegs aandag gegee aan die eerste twee teologiese denkstrome, naamlik die Utrechtse en die Skotse Evangeliese-piëtisme.⁴ Aangesien, soos sal blyk uit die bespreking wat volg, juis hierdie strome h bepalende invloed gehad het op Beyers Naudé.

Die Utrechtse tradisie

Die Utrechtse teologiese tradisie, soos deur J.J. van Oosterzee en J.I. Doedes verwoord (sien hieronder), het in die middel 19de eeu h oorheersende invloed op die teologiese opleiding in die NGK gehad. Hierdie tradisie is kort na die stigting van die Kweekskool op Stellenbosch (1858) geresepteer en was die eerste identifiseerbare teologiese stroom aan dié inrigting. Navorsing toon dat hierdie stroom die eerste sewentig jaar ná die stigting van die Kweekskool inderdaad die dominante teologiese denkstroom daarin was (vgl. Coetzee, 2010:128).⁵ Dat die NGK h keuse vir die regsinnige⁶ Utrechtse siening gemaak het (sien onder), blyk veral uit die aanstelling van beide di. John Murray en NJ Hofmeijr as eerste professore aan die Stellenbosch kweekskool (Deist, 1994:7). Beide hierdie professore was afkomstig van die *regsinnige* stroom in Utrecht (Deist, 1994:6). Hierdie keuse was ook h aanduiding dat die Afgeskeie Gereformeerde Kerk van Abraham Kuyper en die Doleansie op hierdie stadium nie voorkeur in die denke binne die Ned. Geref. Kerk geniet het nie (Coetzee, 2010:128).

2 sien, onder andere, Deist 1994.

3 Later het c,d,e en f in een gevloei om h enkele stroom te vorm, bekend as Suid-Afrikaanse neo-Calvinisme en nog later as apartheidsteologie (sien volledige bespreking in Deist, 1986:54ev en Coetzee, 2010:168ev). sien ook Vosloo se bespreking van die begrip “Afrikaner neo-Calvinisme” (2009:221ev en 2010:278ev).

4 Vir meer in diepte ondersoek sien, onder andere, Deist 1994.

5 Daar was ook h merkbare invloed van die Skotse Gereformeerde Kerk, die Ortodoksie en die modernisme tot die middel 1920s (Coetzee, 2010:128).

6 In Vincent Brummer se boek *Vroom of Regsinnig* (wat nog nie verskyn het toe hierdie artikel geskryf is nie) maak hy h indringende analise van die onderskeid tussen, wat hy noem die konfessionaliste en mistici in die NGK. Brummer ondersoek hierdie twee “tendense” aan die hand van twee teologiese kontroverse in die NGK naamlik: Die stryd teen die “Moderne Rigting” in die 1860’s en die stryd rondom prof. Johannes du Plessis in die 1920’s. Hierdie werk van Brummer sal beslis perspektiewe open wat nog nie in hierdie artikel ter sprake kom nie.

Sowel die stigting van die Kweekskool op Stellenbosch as die beroeping van die regsinnige Murray en Hofmeijr kan na die stryd wat gedurende hierdie tyd tussen die *regsinnige* en *moderne* rigtings in die kerke in Nederland en in 'n mindere mate in kerklike geleedere in Suid-Afrika gewoed het, teruggevoer word (Deist, 1994:1).

Die NGK wou seker maak dat hulle teologiese studente nie aan die denke en invloed van die moderniste blootgestel word nie.⁷ Hierdie weerstand is veral ontlok vanweë die beskouing in die kerk dat die moderniste se geslote wêreldbeeld- 'n wêreldbeeld wat beide die Bybel se transendente boodskap, asook die vleeswording van God, en daarmee die belydenis oor Christus, in gedrang gebring het. Voorts het dit 'n vraagteken agter die tradisionele kerklike konsepte en belydenis geplaas.⁸ Die modernis, vir wie die natuurwetenskaplike beginsels vir wetenskapsbeoefening ook vir die beoefening van die geesteswetenskappe gegeld het, het die denke van die verligting aangehang.

Anders as die moderniste het die regsinniges (soos Hofmeijr en Murray) 'n bonatuurlike wêreld as 'n gegewe aanvaar:

“Hulle het aanvaar: (a) dat God onafhanklik van die wêreld bestaan, (b) dat God Homself geopenbaar het, (c) dat daardie openbaring in die Skrif (wat God self tot stand gebring het) neerslag gevind het en (d) dat die hoofinhoud van die Bybel (aangaande die verlorenheid van die mens en sy redding), soos uiteengesit in die Gereformeerde Belydenisskrifte, realistiese verwysingswaarde het” (Deist, 1994:6).

Vir Hofmeijr, byvoorbeeld, het dit oor meer as die rasonele gegaan, want die teoloog moes die kerklike belydenis en die Skrif as kenbron ernstig opneem. Dit is voorts belangrik om daarop te let dat die inhoud wat hy aan die term “ortodoks” gegee het, van die inhoud wat later deur die Oupajane⁹ daaraan gegee is, verskil het. Hofmeijr en Murray was eerder deel van 'n ‘verdraagsame’ ortodoksie (Deist, 1994:3) wat die ‘hoofwaarhede’ van die Christelike geloof aanvaar het. Binne die afbakening van hierdie grenslyne was daar selfs ruimte vir die toepassing van liberale navorsingstegnieke. Hierdie definisie van ‘ortodoksie’ met die gepaardgaande ‘verdraagsaamheid’ was deel van die tradisie van die NGK van hierdie tydperk (Deist, 1994:3). Dit is belangrik dat daar 'n duidelike onderskeid getref word tussen die Utrechtse stroom se verstaan van hierdie begrippe en die inhoud wat die Suid-Afrikaanse neo-Calvinisme later daaraan gegee het.¹⁰

Die invloed van die Utrechtse tradisie blyk veral uit 'n analise van die werke van Oosterzee en Doedes, beide hoogleraars in die teologie aan die Universiteit van Utrecht en lede van die Hervormde Kerk in Nederland gedurende die middel 19de eeu. Die dogmatiese werk van Van Oosterzee, *Christeljk Dogmatiek* (1876), en die hermeneutiek van Doedes, *Hermeneutiek voor de Schriften des Nieuwen Verbonds* (1878), het 'n bepalende rol in die onderrig wat beide Hofmeijr en Murray aan die kweekskool op Stellenbosch gebied het, gespeel.

7 Dr. A.N.E. Changuion het eger beswaar gemaak teen hierdie standpunt. Volgens hom sal so 'n standpunt die vryheid van die kerk in gedrang bring en aanleiding gee tot die dwaling van konserwatisme wat die waarheid sal inhêer en so sal die vryheid van teologiese studente in gedrang kom (sien Hofmeijr, Neethling en Brink soos aangehaal in Deist, 1994:367).

8 Volgens Deist het Murray en Hofmeijr die konsekwensies daarvan duidelik ingesien (sien Deist, 1994:6).

9 Die Oupajane was die predikante en professore wat die naam gekry het na aanleiding van die teologiese tydskrif van Ned Geref Kerk, Die Oude Paaie en word ook deur navorsers beskou as die grondleggers van die Suid-Afrikaanse neo-Calvinisme en apartheidsteologie (sien Deist, 1994 104ev).

10 Sien Deist se aanhaling van Schimscheimer en Lion Cachet in dié verband (Deist 1994:369ev).

Hierdie denkstroom, waarvan Van Oosterzee en Doedes deel was, het in die stryd tussen die moderniste en die regsinniges in die 19de eeu in Nederland beslag gekry. Gedurende die middel 19de eeu is hulle aan verskeie teologiese strome blootgestel wat gewissel het van erg konserwatiewe ortodoksie tot die liberale stroom van die moderniste in Nederland (Beets, 1923:372). Daar was, in die eerste plek, die “Gereformeerde Bondsmannen” wat bekend was vir hulle streng ortodokse teologie. Tweedens was daar ’n stroom wat die kerklike belydenisskrifte streng gehandhaaf het en bekend gestaan het as die kofessioneles.¹¹ Derdens was daar die sogenaamde *krities-realistiese* stroom, wat met enkele voorbehoude die belydenisskrifte aanvaar het, en daarmee saam op krities-regsinne wyse, die modernisme. Hierdie stroom was afkomstig was van die Réveil-beweging tydens die opwekking in Genève.¹²

Hierdie stroom het die klem op persoonlike geloof en persoonlike saligheid asook op barmhartigheid met ’n diep besef van sonde en genade laat val. Vir hulle het dit oor die Christelike gewete gegaan wat bepaald was vir “onverbidelike” sedelike eise, want as Christus die inhoud van ons gewete word, is ons gewete waarlik bevry. Hierdie beweging het egter nie met die politiek ingemeng nie. Vierdens was daar die modernistiese denkrigting wat hulle tuisgevind het in die modernisme van J.H. Scholten, ’n dissipel van C.W. Obzooomer, ’n wysgeer van Utrecht. Obzooomer het die natuurwetenskaplike metodiek vir die teologie aangelê en alle resultate wat in stryd was met die natuurwetenskap verwerp (Berkhof, 1967:271).

Beets, in sy tipering van die verskillende strome van denke in Nederland tydens die 19de eeu, plaas Doedes en Van Oosterzee binne die gematigde kofessionele en regs-etiese rigting en beklemtoon dat hulle “...beslis nie onder die ‘Gereformeerde Bondsmannen’ tuishoort nie (in Beets, 1923:372). Berkhof beskryf in sy tipering vir Doedes en Van Oosterzee as lede van die apologetiese skool van denke wat nie toegegee het aan die Supranaturaliste nie, maar wel met ’n *krities-realistiese* uitgangspunt gewerk het (Berkhof & De Jong 1967:272ev).¹³

Hierdie spesifieke Utrechtse teologiese tradisie was die stroom waarmee Hofmeijer en Murray geïdentifiseer het en wat bepaald was vir hulle basiese uitgangspunte in die beoefening van hulle teologie (Coetzee, 2010:131).

Die kosmologie waarmee hulle (Murray en Hofmeijer) gewerk het, het die transendente werklikheid aanvaar met “die realistiese verwysingsgehalte van teologiese uitsprake aangaande die persoonlike bestaan van God en van sy openbaring wat in die Skrif te vinde is en wat in breë trekke deur die kerklike belydenis verwoord word” (sien Deist, 1994:25). Voorts toon Deist (1994:25ev) dat dié stroom, wat vir die eerste sewentig jaar teologiese opleiding op Stellenbosch domineer het, deur ’n *krities-realistiese* (selfs naïef-realistiese) kenteorie met ’n Romantiese hermeneutiek gekenmerk word.

Ten slotte, om hierdie denkstroom beter te verstaan is dit belangrik om die begrip *krities-realisties* meer volledig uit te pak. Volgens Deist moet die realisme wat hier ter sprake is, met ’n kritiese ingesteldheid van die ondersoeker gekenter word.

Voorts meen Deist hoewel sy vertrekpunt dié van ’n (teologiese) realis is, mag die denksisteem

11 Kuyper het homself tuis gevind binne hierdie stroom (sien Hofmeyr 1923:358)

12 Berkhof bied ’n volledige bespreek van hierdie stroom (Berkhof 1967:269ev)

13 Teenoor die moderne kritiek wil hulle “de betroubaarheid der evangelieverhalen wetenskapplijk aantonen en met redelijke argumenten de waarheid van het christendom verdedigen” (sien Berkhof, 1967:274).

wat vanuit hierdie basiese aanname ontwikkel word, nie onkrities gelykgestel word met die wêreld van God of onkrities opgebou word nie (1994:25).

Deist toon ook aan dat die eksegeet die Bybelskrywers se “gedagtes” goed moet oordink en beskryf, terwyl die “historiese kritiek” en die Christelike dogmatiek daardie gegewens krities evalueer en sistematies uitbou (1994:25). Die resultaat kan nie absoluut beskou word nie omdat die resultaat voorlopig, asook onderhewig aan verandering is. Daar was dus in hierdie stroom van denke (NGK) ruimte vir ’n rasionele metode van Skrifuitleg en ’n kritiese beoordeling van die resultate.

Die skrywers van die Bybel is nie as bonatuurlike wesens beskou nie, maar as gewone mense wat die instrument is waardeur die openbaring van God gegee word. Vanweë hierdie *menslike* aard van die openbaring moet daar krities met die teks omgegaan word. Die uitgangspunt van hierdie benadering is dat daar slegs sprake van “inspirasie” is ten opsigte van die “godsdiensstig-sedelike” verkondiging van die Skrif, en geld dit nie vir die historiese of natuurkundige korrektheid van die Skrif nie.

Die krities-realistiese basis van dié rigting blyk volgens Deist ook uit:

“die waarde wat dit heg aan die *historisiteit* van die verhaalde openbaring sonder om uit die historisiteit van die openbaring terug te konkludeer tot die *geskiedkundige korrektheid* van die openbaring, sodat daar ruimte is vir die vrye gebruik van die historiese kritiek. Die raamwerk waarbinne die historiese kritiek beoefen word, moet egter onbevang wees, dit wil sê dit mag die intervensie van die bonatuurlike in die natuurlike nóg a priori in elke geval erken, nóg a priori vir alle gevalle ontken (1994:26).¹⁴

Coetzee (2010:133ev.) toon aan dat die keuse vir die Utrechtse tradisie deur die leermeesters van die N G-predikante, as die basis gedien het waarop ’n deurdagte kritiek kon funksioneer. Dit het die NGK tydens hierdie tydperk gevrywaar teen ortodokse dogmas wat swaarder gewoog het as die Skrif.

Die Skotse Evangeliese piëtisme

Tweedens het Skotse piëtisme (tesame met die Utrechtse stroom) in die beginjare van die Teologiese Seminarium op Stellenbosch ’n belangrike invloed op die denke binne die NGK gehad. Dit is egter belangrik om te let op die ooreenkomste en verskille tussen Skotse piëtisme, wat binne die NGK gefunksioneer het en ander vorme van piëtisme. Daar bestaan ’n algemene beeld van piëtisme as ’n persoonlike vroomheid met besondere klem op persoonlike bekering en persoonlike beleving van die geloof wat uitloop op die vrug van die Gees. Voorts word piëtisme in hierdie siening gekenmerk deur herlewingsdienste, ’n vroom gebedslewe en die oortuiging dat die kerk geroepe is om aan die ‘siel’ van die mens aandag te gee. As die kerk egter betrokke raak by die sosiale lewe van die mens word dit as “social gospel” beskou en hierdie vermyding van die sosiale lewe gee aanleiding tot wêreldvermyding en die Evangelie en geloof wat teenoor mekaar te staan kom. Hierdie vorm van piëtisme het inderdaad ook dikwels in die NGK voorgekom (Coetzee, 2010:133).

¹⁴ Terwille van die kontrastering van hierdie teologiese metodiek met dié van die neo-Calvinistiese stroom van denke, soos dit later by die “Oupajaane” gefunksioneer het in hulle verkettering van Du Plessis, word hierdie formulering woordeliks gegee (sien Deist, 1994:26).

As gevolg van h besondere sendingbewussyn binne die Skotse piëtisme (en die NGK) het hierdie vorm van piëtisme egter dikwels h kentering ondergaan in die NGK. Hierdie besondere sendingbewussyn is gekenmerk deur h humane karakter wat op menslike behoeftes, beide geestelik en fisiek, klem gelê het. Hierdie tipe piëtisme is, anders as meeste ander piëtisme deur hulle uitgangspunt dat alle mense, ten spyte van hulle uiterlike voorkoms, gelykwaardig is, gekenmerk. Die uitgangspunt is dat die Evangelie

“aan *alle* mense [gerig word]; daar is slegs een evangelie; enigeen kan dit (potensieel) aanvaar; die Evangelie raak die wese van die mens aan (dit lei tot wedergeboorte!); hierdie wese is *innerlik* en *geestelik* – dit is die korte dogmatiek van die mensdom se prinsipiële gelykwaardigheid” (Kinghorn, 1986:69).

Hierdie uitsonderlike vorm van piëtisme het via die Skotse predikante, met hulle besondere tipe Calvinisme, na Suid-Afrika gekom. Verskeie navorsers het reeds aangetoon dat hierdie stroom, onder aanvoering van Andrew Murray, binne die teologiese denke van die NGK neerslag gevind het (vgl. Botha, 1982:19ev; de Gruchy, 1991:21ev; Moody, 1975:57ev en Van Wyk, 1978:17). John Murray (broer van die bekende Andrew Murray), een van die eerste professore aan die Teologiese Kweekskool op Stellenbosch, het ook uit die aard van sy afkoms sterk bande met hierdie stroom gehad.

Benewens die vermelde eienskappe van die Skotse piëtisme word dit ook deur puriteinse invloed gekenmerk. Die ondersteuners van hierdie stroom laat val die klem op verinnerliking, heiligingseise ten opsigte van die persoonlike lewe, heiligheid binne die familie, Sabbatsonderhouding en toewyding aan die kerk. Dit is egter opvallend dat dié stroom h etiese vakuum laat ten opsigte van h sosiale etiek.

Onder die leierskap van, onder andere, die Murray's het hierdie stroom h eiesoortige standpunt in verband met etiek en politiek gehad. Hiervolgens moet hierdie twee terreine uitmekaar gehou word en die kerk moet nie met die politiek inmeng nie. Die kerk het egter h roeping om hulle lidmate, ook dié wat in die politiek betrokke is, geestelik toe te rus met die beginsels van liefde en broederskap. Volgens Du Plessis moes hulle as gelowiges weer ander help om die belangrike beginsels van die Bybel toe te pas omdat hierdie beginsels op elke terrein gegeld het (Du Plessis, 1920:443). Die kerk moes egter nie betrokke raak by die politiek nie. In hierdie verband toon A.J. Botha aan hoe Andrew Murray op D.F. Malan se uitspraak ná die rebellie van 1915 oor die kerk se betrokkenheid by volk en politiek, gereageer het. Malan het h direkte betrokkenheid voorgestaan, terwyl Murray oortuig was dat die kerk h geestelike liggaam is wat moet omsien na die behoeftes van gelowiges uit alle volke (Botha, 1984:397). Alhoewel Murray nie h voorstander van Afrikanervolksteologie was nie, het hy meegeleef met die lief en leed van die volk en het hy h gesonde ontwikkeling van die Afrikanervolk aangemoedig.¹⁵

Die Skotse evangeliese piëtistiese stroom het wel later as die Utrechtse stroom (ongeveer vanaf die laat 19de eeu) h invloed op die NGK gehad. Daar bestaan egter geen twyfel dat hierdie stroom tesame met die Utrechtse stroom tot aan die begin van die 1930's hulle

¹⁵ Dit is opvallend dat Du Plessis hierdie kenmerke van Murray (h aanhanger van hierdie stroom) waar geneem het as hy daarop wys dat hy “allereerst en allermest een dienstknecht van Jezus Christus, die zich hart en ziel gaf aan geestelike arbeid in het belang van de kudde aan zijn zorg toevertrouwd. Doch het was onmogelijk voor iemand die zo geheel meeleeftde met het volk waaronder hij arbeidde, om onverschillig te blijven ten opzichte van hun maatschappelijke en nationale ontwikkeling”. (sien Du Plessis, 1920:15, 343 en 431).

stempel op die NGK afgedruk het nie, veral via opleiding aan die Teologiese Kweekskool op Stellenbosch. Hierdie twee strome se invloed is egter veral vanaf die laat 1920's teengewerk deur die opkomende Amsterdam-Princetonse stroom (sien Coetzee, 2010:161ev). Saam met navorsers soos Botha (1986) en Kinghorn (1986:58) moet die standpunt dat die puriteinse en piëtistiese kant van hierdie stroom 'n bepalende rol gespeel het in die ontwikkeling van apartheidsteologie, afgewys word.

Spore van die Utrechtse en Skotse evangeliese piëtisme in die NG Kerk

Vervolgens word kortliks gelet op die nalatenskap van enkele hooffigure in die NGK wat deur die Utrechtse- en Skotse Evangeliese piëtisme beïnvloed is en 'n voortgaande rol in die bevordering van hierdie stroom gespeel het. Dit is opvallend dat teoloë binne die NGK, wat kritiek op die Suid-Afrikaanse neo-Calvinisme (veral die apartheidsteoloë) gelewer het se lewens en werke hoofsaaklik deur die Utrechtse en Skotse Evangeliese piëtisme beïnvloed is (sien Botha, 1984 en Coetzee 2010). Hoewel hierdie stroom na die 1930's minder invloed gehad het as die Suid-Afrikaanse neo-Calvinisme, is dit lewend gehou in moeilike tye en selfs geherinterpreteer na mate die konteks verander het.

Johannes du Plessis (1868–1935)

Johannes du Plessis was gedurende die vroeë-20ste eeu professor in die Nuwe Testament en Sendingkunde aan die Teologiese Kweekskool op Stellenbosch (sien Erasmus, 2009). Gedurende sy loopbaan as professor het daar 'n geleidelike samesmelting (1920 en vroeë 1930's) tussen die Princetonse en Amsterdamse fundamentalisme plaasgevind. Hierdie twee tradisies het onder andere aanklank by mekaar gevind as gevolg van hulle gemeenskaplike Skrifbeskouing (Coetzee, 2010:162). Beide het met 'n meganies-organiese Skrifbeskouing en interpretasie gewerk wat teen 1930 reeds 'n fundamentalistiese skool van denke in die NGK gevestig het. Die Oupajane was die grondleggers en ondersteuners van hierdie stroom wat een van die fases in die ontwikkeling van die Suid-Afrikaanse neo-Calvinisme was.¹⁶ Hierdie stroom het die volgelinge van die Utrechtse en Skotse Evangeliese piëtisme (veral hulle Skrifbeskouing) skerp geopioneer.

Dit was vanuit hierdie geldere dat die verkettering van Johannes du Plessis¹⁷ begin het en tot die einde van sy loopbaan as professor aanleiding gegee het. Die klag teen Du Plessis het voortgespruit uit sy krities-realistiese hermeneutiek. Die klag het meer direk gehandel oor sy inspirasieleer, sekere aspekte van sy Christologie en sy gebruik van sekere resultate van die histories-kritiese benadering tot die Skrif. Dit was juis die opskorting van die kritiese Skrifstudie van Du Plessis wat ruimte geskep het vir die aanhangers van die ontwikkelende Amsterdamse konserwatiewe-konfessionele stroom, tesame met die Princetonse fundamentalisme,¹⁸ wat vanaf die 1930s 'n dominante posisies binne die Ned. Geref. Kerk gekry het.¹⁹

16 Hierdie Skrifbeskouing is opvallend in artikels in Die Oude Paaie wat die teologiese tydskrif van die Oupajane was (Deist, 1994:78).

17 Du Plessis was die redakteur van *Het Zoeklicht* 'n teologiese tydskrif van die Teologiese Seminarium op Stellenbosch waarin ondersteuners van die Utrechtse stroom meestal hulle artikels geplaas het.

18 Wat ook 'n bepalende rol gespeel het in die ontwikkeling van die Suid-Afrikaanse neo-Calvinisme en apartheidsteologie.

19 Kinghorn (1986:54ev) toon aan dat hierdie opskorting van Du Plessis se krities-realistiese denke 'n hermeneutiese vakuum in die Kerk tot gevolg gehad het. Dit het 'n verlies aan insig in die nuwere hermeneutiek van Europa tot gevolg gehad wat ernstige eksegetiese en hermeneutiese gebreke tot gevolg gehad het in die Ned. Geref. Kerk (sien Kinghorn, 1986:55ev).

Alhoewel Du Plessis bepaalde teologiese keuses binne die konteks van sy tyd gemaak het, toon Deist aan dat sy denke nie noemenswaardig van die tradisionele Utrechtse stroom afgewyk het nie (sien Deist, 1994:64ev). Dit blyk ook duidelik dat die filosofiese onderbou van Du Plessis en sy opvolgers getrou gebly het aan die werke van Doedes en Van Oosterzee, soos onder andere verwerk deur Hofmeijr (sien Coetzee, 2010:169).

Barend Jacobus (Ben) Marais (1909-1999)

Na Marais sy teologiese opleiding aan die Teologiese Kweekskool op Stellenbosch voltooi het, betree hy die bediening in die NGK in 1937. Hy word in 1953 beroep as hoogleraar in die Departement Geskiedenis van die Christendom aan die Fakulteit Teologie van die Universiteit van Pretoria. Marais het vroeg in sy bediening in die ekumene betrokke geraak (1938). Dit is opvallend dat die meeste van sy medestudente hulle heil by die ontwikkelende Suid-Afrikaanse neo-Calvinisme gesoek het en hulle by die Oupajane geskaar het (sien Coetzee, 2010:333). Anders as sy medestudente het Marais 'n besondere band met B.B. Keet (sien onder), wie homself binne die Utrechtse stroom tuis gevind het, gehad.

Voorts blyk dit uit navorsing van Meiring (1979:79ev), dat Marais nie net blootgestel is aan Du Plessis nie, maar inderdaad diep onder die indruk van Du Plessis se lewe en werke gekom het. Terwyl die ondersteuners van die Suid-Afrikaanse neo-Calvinisme (met hulle apartheidsteologie) in 'n hermeneutiese vakuum verval het²⁰ (sien bo) blyk dit juis uit die werke van Marais dat hy 'n historiese en hermeneutiese bewussyn gehad het (Coetzee, 2010:559ev en 576ev). Gedurende hierdie tydperk is daar 'n demper op enige kritiese denke binne die NGK geplaas. Enige kritiese Skrifondersoek of debat in dié Kerk is verbied en as modernisties geëtiketteer. Marais het egter hierdie denkraamwerk bevraagteken (2010:559). Marais se artikels in kerklike tydskrifte gedurende die 1940s wys dat hy vanuit 'n ander raamwerk as die Suid-Afrikaanse neo-Calvinisme na die Skriftekste gekyk het. Marais se reaksie teen die a-historiese beginsels en gebrek aan 'n hermeneutiese bewussyn van die apartheidsteoloë is grootliks deur sy identifisering met die krities-realistiese hermeneutiek van die Utrechtse teologiese stroom bepaal.

Uit Coetzee se volledige analise van Marais se doktorsale tesis met die titel *Die Christelike Broederskapsleer: Sy agtergrond en toepassing in die vroeë kerk*, kan beide die krities-realistiese hermeneutiek en die evangeliese kenmerke van die Utrechtse en Skotse evangeliese stroom geïdentifiseer word (sien Coetzee, 2010:357ev). Voorts is die ooreenkomstige tussen Marais se mensbeskouing en die van die Utrechtse stroom ook opvallend, naamlik dat die mens, ongeag nasionaliteit, ras, stand of geslag, gelykwaardig is en daarom 'n inherente gelykwaardigheid en gemeenskaplikheid handhaaf (vgl. Marais, 1946:120). Na 'n uitgebreide bespreking kom Marais tot die gevolgtrekking dat die aard van God en die waarde van die mens bepalend is vir al die beginsels van dié broederskap. Ten slotte word die kontinuïteit van die Utrechtse en Skotse evangeliese stroom ook waargeneem in die spiritualiteit wat in hierdie en ander werke van Marais opvallend is.

Barend Bartholomeus (BB) Keet (1885 - 1974)

20 Voortaan sou daar 'n ernstige stryd woed tussen die sogenaamde regsinnige rigting van die konserwatiewe konnafeonele denke, ook bekend as die Kuyperiaanse rigting (wat 'n bepalende rol gespeel het in die ontwikkeling van die Suid-Afrikaanse neo-Calvinisme) en die sogenaamde modernistiese (of liberale) rigting afkomstig van die Utrechtse en Skotse evangeliese stroom (sien Coetzee, 2010:551).

Keet was h professor aan die Kweekskool op Stellenbosch (1920 tot 1959). Hy het homself met die Utrechtse en Skotse evangeliese stroom geïdentifiseer en vind hom tuis binne die gelede van Du Plessis. Keet se keuse vir hierdie stroom blyk vroeg reeds uit sy krities-realistiese hermeneutiek²¹ soos hy dit verwoord het toe hy in die laat 1930's die "hermeneutiese vakuum" intuïtief aangevoel het en na die gereformeerde ortodoksie as h starre beweging verwys het (sien Deist, 1994:279). Hiermee het Keet daarin geslaag om die gebrek aan h historiese en hermeneutiese bewussyn by die Suid-Afrikaanse neo-Calvinisme te identifiseer. Dit kon hy slegs vanuit sy krities-realistiese hermeneutiek doen, soos hy dit (veral vanweë h skerp intellek) van die Utrechtse stroom van denke geërf het. Hierdie insig blyk ook uit die kritiek wat hy op Groenewald (h ondersteuner van die apartheidsteologie) se eksegetiese metode in artikels in Die Kerkbode gelewer het (sien Die Kerkbode, 30 November 1949, 64:22,1004-1005; 7 Desember 1949,64:23, 1046-1048 en 14 Desember 1949, 64:24, 1086-1097).

Keet se hermeneutiek blyk ook uit sy pleidooi dat die Skrif *sonder* voorveronderstellings gelees moet word sodat die praktyk eerder aangepas sal word by die beginsels van die Skrif, "... want dit is nie die Skrif wat na die praktyk gebring moet word nie." (Keet, 7 Desember 1949, 64:23, 1047).

Uit verskeie artikels is dit ook duidelik dat hy, in ooreenstemming met die hermeneutiek van die Utrechtse stroom en anders as die Suid-Afrikaanse neo-Calviniste, kritiek op die gevaar van natuurlike teologie gelewer het. Hy distansieer homself van die metode van interpretasie wat by vermelde stroom gevind word (sien Keet, 1955).²² Hy verwoord dus telkens sy ernstige kritiek teen die tipe Skrifuitleg wat deur die neo-Calvinisme in Suid-Afrika toegepas word. Voorts bevraagteken Keet die metode van Skrifuitleg waarmee apartheid geregtig is en toon hy aan dat hierdie tipe uitleg die huidige lewenshouding uit die Skrif regverdig. Volgens Keet (1955:16-17) moet die uitleg eerder ons lewenshouding toets om te sien of dit die toets van die Skrif kan deurstaan.

Die invloed wat die puriteinse vroomheid op die denke van Keet gehad het blyk veral uit sy publikasies soos *Sedelike Vraagstukke* (1945). In hierdie werk van Keet laat hy, soos die Skotse Evangeliese piëtisme, die klem op heiligingseise ten opsigte van die persoonlike lewe, heiligheid binne die familie, Sabbatsonderhouding en toewyding aan die kerk val.

‘N GROEIENDE STROOM VAN BELANGSTELLING IN DIE HERMENEUTIEK

Soos bo aangedui was dit h beperkte groep teoloë en predikante wat vanaf die 1930's binne die Ned. Geref. Kerk met h *krities-realistiese* hermeneutiek gewerk het en hulle tuis gevind het binne die Utrechtse en Skotse Evangeliese stroom. Die hermeneutiese vakuum wat deur die toedoen van die Oupajane en die Suid-Afrikaanse neo-Calvinisme ontstaan het, het egter sedert die 1960's toenemend onder druk gekom. Hierdie druk kan toegeskryf word aan h kentering wat die ontluiking van h historiese en hermeneutiese bewussyn binne teologiese gelede in die NGK -familie gedurende die 1960's tot gevolg gehad het (sien Coetzee, 2010:566ev). Terwyl die groep wat hulleself vanaf die 1930's binne die Utrechtse en Skotse Evangeliese stroom tuisgevind het later op h meer intuïtiewe wyse met h krities-realistiese hermeneutiek gewerk het, is dit opvallend dat hierdie ontwakings van die 1960's weer meer wetenskaplik van aard was.

21 Soos Hofmeijer, die hermeneutiek van Doedes en Van Oosterzee verwerk het in Suid-Afrika.

22 Hierdie reaksie van Keet word deurgaans in sy werk Suid-Afrikaan- Waarheen? (1955) aangetref.

Die fundamente vir hierdie teologies hermeneutiese ontwaking is gedurende die 1960's deur Professore Jaap Durand, Willie Jonker en Hennie W. Rossouw, wat as tydgenote akademiese werke oor die hermeneutiek gepubliseer het, gelê.²³ Hierdie groep teoloë het vanaf die 1970's aangegroei tot 'n stroom wat daarin geslaag het om toenemende druk te plaas op die Suid-Afrikaanse neo-Calvinisme se poging om met die hermeneutiese vakuum binne die NGK-familie te volhard.²⁴ Voorts toon navorsing dat die mees begronde teologiese kritiek teen apartheid (vanaf die 1960's binne die NGK-familie) juis van hierdie teoloë afkomstig was (sien Coetzee, 2010:566).

Vir hierdie bydrae is dit van besondere belang dat 'n historiese en (*krities-realistiese*) hermeneutiese bewussyn, soortgelyk aan dié van die Utrechtse en Skotse Evangeliese stroom inderdaad herleef het. Dit is ook opvallend hoe hierdie ontwaking 'n bepalende rol gespeel het in die kritiek wat uit NGK-familie geledere op die teologiese regverdiging van apartheid gelewer is.

DIE INVLOED VAN DIE UTRECHTSE EN SKOTSE EVANGELIESE PIËTISME OP DIE LEWE EN WERK VAN BEYERS NAUDÉ

Beyers Naudé, die vierde kind van dominee Jozua Francois en mevrou Naudé, is op 10 Mei 1915 in die pastorie van die NG Gemeente Roodepoort, in die destydse Transvaal, gebore. Gedurende sy kinderjare word hy eerstens gevorm deur sy vader wat alombekend was as vroom ondersteuner van die NGK; toegewyd aan die evangelie, met 'n passie om dit te verkondig; 'n stryder vir Afrikaner nasionalisme en 'n besondere sin vir geregtigheid (sien Ryan, 2005:5). Hierdie godsdienstige, kulturele, nasionale en morele waardes word vir Naudé in die kerk en die opvoedkundige instansies van die Afrikaner bevestig en versterk (sien Villa-Vicencio, 1985:5ev).

Oor die invloed wat die NGK en die Afrikanergemeenskap, wat in sy kinderdae in armoede gedompel was, oor die algemeen op die vorming van sy sosiale gewete gehad het sê Naudé in 'n onderhoud met Randall:

“Through that [poor whites] experience my social consciousness was formed: of hunger, of poverty, of people in situations of dire distress, of helplessness of people who experience forces or events over which they were powerless, either to control or to direct; this left a very deep impression on my mind” (in onderhoud met Randall, 1982).

Voorts beklemtoon Naudé dat hy oortuig was dat die Afrikaner se bevrydingstryd teen die Britse onderdrukking²⁵ 'n regverdige morele stryd was (Villa-Vicencio, 1985:5).

Aanvanklik het Naudé hierdie morele beginsels en stryd om geregtigheid binne die sentiment van die pastorale besorgdheid oor die verontregte Afrikaner geplaas. Tydens sy bediening gedurende die vroeë 1940s in die NG Gemeente Loxton in die Karoo, word hy egter met die haglike omstandighede in die verarmde “bruin” buurt in die dorp gekonfronteer. Hierdie was waarskynlik die eerste tekens van Naudé se vermoë om sy morele oortuiginge wyer as die

23 Hierdie ontwikkeling en publikasies is deur Coetzee gedokumenteer (sien Coetzee, 2010:567ev).

24 Hier kan veral gelet word op die bydraes van Bosch 1972, Lategan 1973, Deist 1975, Smit 1987 en vele ander (sien Coetzee, 2010:569 ev).

25 Wat gekenmerk is deur konsentrasiekampe vir Afrikanervroue en kinders, die sosio-ekonomiese gevolge van die verskroeiende-aarde-beleid en die Suid-Afrikaanse oorloë in die algemeen.

grense van 'n eksklusiewe Afrikanergemeenskap te interpreteer. Gedurende hierdie tydperk het hy homself afge vra hoe daar regverdiging gevind kan word vir dit wat hy hier ervaar en of die witmense, swartmense regverdig behandel (sien Ryan, 2005:33). Hierdie insigte en oortuiginge van Naudé, wat tydens sy vormingsjare beslag gekry het, was inderdaad later die fundamente wat in sy eties-teologiese denke vasgelê was en wat hom in staat gestel het om kritiek te lewer op die ongeregtigheid van apartheid asook die sosiale gevolge daarvan. Hierdie onderliggende bewussyn het egter mettertyd tot 'n bewustelike oortuiging versterk toe Naudé se Afrikaner-groepsbelang gedurende die laat 1950's en begin 1960's deurbreek is (sien Pauw, 2005:11).

Dit was die vasgelegde morele beginsels van versoening, barmhartigheid en geregtigheid, tesame met sy vermoë om 'n sosiale analise te maak (wat Afrikaner-groepsbelange deurbreek het deur al die bevolkingsgroepe van Suid-Afrika in te sluit), wat indringende verskuiwings in sy denke gebring het. Hierdie insigte moet egter ook met Naudé se blootstelling aan die gevolge van apartheid verbind word wat hom tot in sy diepste wese geskud het (sien Naudé en Solle, 1985:6ev).²⁶

Die fundamente vir hierdie insigte en verskuiwing in denke en oortuiginge by Naudé was dus, ondanks die apartheidsteologie wat dominant in die NGK was, die resultaat van denke en oortuiginge wat hy, enersyds, verwerf het uit ervarings terwyl hy predikant van die NGK was.

Vervolgens word ondersoek ingestel na die vraag of en hoe die Utrechtse en Skotse Evangeliese Piëtisme as teologiese denkstroom binne NGK geleedere 'n invloed op Naudé gehad en hom later in staat gestel het om kritiek op apartheid en die teologie van apartheid te lewer.

Alhoewel Naudé die nodige intellektuele vermoë gehad het²⁷ om as teologiese student te presteer was hy nie 'n 'ywerige' student nie. Hy skryf die gebrek aan belangstelling by hom toe aan die meeste van sy leermeesters se gebrek aan teologiese en intellektuele vermoëns (sien Naudé, 1995:28).

Naudé het 'n besondere belangstelling in die kerklike stryd gehad wat tussen prof. Du Plessis (met *Die Soeklig* as mondstuk) aan die eenkant en die Oupajane (met *De Oude Paaie* as mondstuk) aan die anderkant, in die kweekskool te Stellenbosch gewoed het. Hy het die saak waaroor dit gegaan het probeer beoordeel deur die vermelde teologiese tydskrifte noukeurig te lees en hy het as student vir Du Plessis goed leer ken. Alhoewel hy die stryd waaroor dit gegaan het nie ten volle verstaan het nie, was hy ontsteld oor die wyse waarop die NG kerkleiers Du Plessis behandel het (Villa-Vicencio, 1985:6). Naudé vertel self hoe hierdie gebeure die vrye en kritiese denke en openhartige debatte binne die Ned. Geref. Kerk aan bande gelê het (Naudé, 1995:24). Uit die gesprekke wat Naudé met Du Plessis gehad het kon hy aflei dat dit in dié stryd onder andere gegaan het oor Du Plessis se benadering tot die Skrif. Naudé het dit vreemd gevind omdat hy oortuig was dat Du Plessis homself nie skuldig gemaak het aan die aantasting van die Skrifgesag nie maar juis gepoog het om 'n deeglike analise van die oorspronklike Griekse teks van die Nuwe Testament te maak. Volgens Naudé (1995:25) was hy aan die eenkant beïndruk met Du Plessis se bekwaamheid as sendingwetenskaplike en aan die anderkant besorg oor die NGK se gebrekkige insig in en hantering van hulle sendingroeping.

²⁶ Hierdie blootstelling het plaasgevind toe 'n aantal sendelinge, wat hy vroeër as studente bedien het, hom fisies blootgestel het aan die gevolge van apartheid (Ryan, 1990:47).

²⁷ Naudé se intellektuele vermoë blyk onder andere uit die M.A. in Afrikaans-Nederlands wat hy onder D.F Malherbe gedoen het voor hy met sy teologiese studies begin het (sien Pauw, 2005:9).

Naudé het groot waardering gehad vir die teologiese en intellektuele vermoë van Keet en Du Plessis en homself tuisgevind in die teologie wat hulle bedryf het. Naudé het na hulle verwys as die diepsinnigste denkers van sy tyd binne die NGK en beklemtoon dat hulle h blywende indruk op hom gemaak het (sien Pauw, 2005:9). Dit is opvallend dat beide hierdie twee hoogleraars se teologiese denke, soos genoem, deur die Utrechtse en Skotse Evangeliese stroom bepaal is. Alhoewel Naudé dus nie veel aandag aan sy eie teologiese studies gegee het nie het hy homself binne hierdie teologiese denkstroom tuisgevind.

Die besondere teologiese band tussen Naudé en Keet blyk ook later uit Naudé se vrymoedigheid om, as direkteur van die Christelike Instituut, sy denke rondom die kritiek op die NGK se Skriftuurlike regverdiging van apartheid met hom te bespreek (Naudé, 1995:28). Naudé se keuse vir die teologiese denkstroom waarbinne Keet hom tuis gevind het blyk ook uit sy waardering vir die boek *Suid-Afrika: waarheen?* wat Keet in 1955 gepubliseer het. Naudé was beïndruk met Keet se Skrifbeskouing en -hantering, veral oor sy Skrifinterpretasie in die kritiek wat hy op die Skriftuurlike regverdiging van apartheid gelewer het (sien Durand, 1985:47). Vir Naudé, wat gedurende die middel 1950's sy gebrek aan teologiese kennis besef het en besig was met selfstudie (sien Ryan, 2005:37), het hierdie boek h belangrike rol in die bevordering van die verskuiwing in sy teologiese denke gespeel (Durand, 1985:47).

Naudé het hom dus tydens sy teologiese opleiding, maar veral later binne dieselfde teologiese denkstroom as Keet tuis gevind.

Naudé maak self melding van die invloed wat die teologiese denke van prof. Ben Marais op hom gehad het en dat hy hom kon identifiseer met die teologie in Marais se boek *Die Kleur-krisis en die Weste* wat in 1952 verskyn het (sien Walshe, 1983:27). Naudé wat reeds h tuiste binne die Utrechtse en Skotse Evangeliese Piëtisme gevind het, het hierdie teologiese sentimente bevestig toe hy, volgens Bosch (1985:68), homself gedurende die middel 1950's spoedig met h groep Afrikanerteoloë geïdentifiseer het wat daarvoor bekend geraak het dat hulle binne dieselfde denkstroom tuishoort. Durand maak ook melding van hierdie stroom, met voorlopers soos Du Plessis, BB Keet, Ben Marais en ander, en toon aan dat hulle h besondere historiese en sosiale bewussyn gehad het. Voorts toon Durand aan dat hierdie groep, waarbinne Naudé hom tuisgevind het, erns gemaak het met die sosiale en politieke implikasies van die Evangelie. Dit het hulle in staat gestel om raak te sien dat die Evangelie die klein selfgesentreerde wêreldjie van eiebelang transendeer en elke mens insluit (Durand, 1985:43, 49).

Die voortgaande historiese en hermeneutiese bewussyn wat op h intuitiewe wyse in die denke van Naudé gefunksioneer het en afkomstig was van die Utrechtse en Skotse Evangeliese Piëtisme binne die NGK, by wie dit tot die 1930's gefunksioneer het en later herleef het (sien bo), bevestig die invloed wat hierdie denkstroom op Naudé gehad het 28. Die invloed wat die Skrifbeskouing van die Utrechtse stroom, afkomstig van Doedes en Van Oosterzee (sien bo), op Naudé gehad het, blyk ook uit sy gebruik van Bybelse gegewens. Hierdie invloed op die Skrifbeskouing van Naudé word volledig deur Coetzee (2010:592ev) bespreek. Hierdie Skrifgebruik blyk veral uit verskeie van sy preke soos: oor 1 Kor. 2:2 op 27 Mei 1962, Hand.5:17-42 en Jer. 23:9-32 in die Ned. Geref. Gemeente Aasvoëlkop (sien Coetzee, Hansen en Vosloo, 2013:159ev).

28 Die invloed van hierdie bewussyn wat deurgaans in die lewe en werke van BN opvallend was, word volledig deur Coetzee bespreek (sien Ryan, 1990:68)).

Die invloed wat die Utrechtse en Skotse Evangeliese Piëtisme as verteenwoordiger van 'n bepaalde teologiese tradisie en retoriese konteks in die lewe en werke van Naudé gespeel het blyk duidelik uit die volledige bespreking wat Coetzee aan hierdie onderwerp wy (sien Coetzee, 2010:595ev).

Laastens kan daar ook melding gemaak word van die invloed van die Skotse Evangeliese Piëtisme (met die sendinginvloed) op die tipe spirituele en puriteinse vroomheid wat deurgaans in die preke van Naudé deurslag vind.²⁹

TEN SLOTTE

In die lig van die voorafgaande is dit duidelik dat daar meer as een teologiese stroom binne Ned. Geref. Kerkgeledere was. Die teologie binne die NGK was nie net tot die Suid-Afrikaanse neo-Calvinisme, met die gevolglike apartheidsteologie, beperk nie. Die *krities-realistiese* hermeneutiek, afkomstig van die twee Utrechtse teoloë: Doedes en Van Oosterzee, het die eerste sewentig jaar ná die stigting van die Kweekskool op Stellenbosch (1858) die teologiese toneel binne die Ned. Geref. Kerkgeledere oorheers. Soos aangedui het hierdie *krities-realistiese* hermeneutiek 'n Skrifbeskouing gevestig wat anders was as dié van die Suid-Afrikaanse neo-Calvinisme. Hier is ook aangetoon dat die Skotse Evangeliese Piëtisme, wat gedurende hierdie tydperk met die Utrechtse stroom saamgesmelt het, 'n ander spiritualiteit en mensbeskouing gevestig het as wat later in die Suid-Afrikaanse neo-Calvinisme gefunksioneer het.

Alhoewel die Suid-Afrikaanse neo-Calvinisme vanaf die 1930's binne Ned. Geref. Kerkgeledere oorheers het, het die Utrechtse en Skotse Evangeliese Piëtisme oorleef. Voorts is aangetoon dat die Utrechtse en Skotse Evangeliese Piëtisme as minderheidsgroep (soms net enkele individue) bly voortbestaan het en 'n bepalende rol in die vorming van die lewe en werke van Naudé gespeel het. Dit kan daarom as een van die belangrike en bepalende invloede beskou word wat hom in staat gestel het om kritiek teen apartheid te lewer.

Hier is ook aangetoon dat Naudé se vader, die NGK en die Afrikaner gemeenskap in die algemeen 'n bepalende invloed op die ontwikkeling van Naudé se morele waardes van versoening, barmhartigheid en geregtigheid gehad het. Later het Naudé (as deel van 'n jonger groep in die NGK wat verteenwoordigend was van Utrechtse en Skotse Evangeliese piëtisme) die insig verwerf wat volgens Durand hom in staat gestel het om die selfgesentreerde wêreldjie van eiebelang te transendeer en om elke mens, ongeag kleur of "ras" in te sluit in sy sosiale analise (1984:49). Dit was juis hierdie gevestigde morele waardes wat hom toe in staat gestel het om kritiek te lewer op die morele ongeregteerdheid van apartheid.

Dit laat geen twyfel nie dat die teologiese denkstroom en morele waardes wat 'n bepalende rol in die vorming van die lewe en werke van Naudé gespeel het, reeds binne Ned. Geref. Kerkgeledere gevestig was.

BIBLIOGRAFIE

- Barth, K 1959. *From Rousseau to Ritschl*. London: SCM Press.
 Berkhof, H & De Jong, OJ (reds) 1967. *Geschiedenis der kerk*. Nijkerk: GF Callenbach.
 Bosch, DJ 1972. "Geestelike opbou en ekumeniese betrekkinge by die Ned. Geref. Dogterkerke". *Nederduitse Gereformeerde Teologiese Tydskrif*, Junie, 13:3, 129-149.

²⁹ Hierdie invloed blyk veral uit die preke wat opgeneem is in die publikasie van Coetzee, Hansen en Vosloo (sien Coetzee 2013).

- Botha, AJ 1984. Evolusie van h volksteologie: h Historiese en dogmatiese ondersoek na die samehang van kerk en Afrikanervolk in die teologie van die NG Kerk, met besondere verwysing na die apartheidsdenke wat daaruit ontwikkel het. Ongepubliseerde D.Th-proefskrif, Universiteit van Wes-Kaapland.
- Botha, ME 1982. *Christelik-Nasionaal: Outentieke, ideologiese of gesekulariseerde nasionalisme?* Dienslag van die Calvinisme in Suid-Afrika gedurende die periode 1877-1910. Instituut vir Reformatoriese Studie. Potchefstroom: PU vir CHO.
- Coetzee, MH 2010. *Die "Kritiese stem" teen apartheidsteologie in die Ned Geref Kerk (1905-1974): h Analyse van die bydraes van Ben Marais en Beyers Naudé*. Ph.D- proefskrif, Universiteit van Wes-Kaapland.
- Coetzee, Murray, Hansen Len & Vosloo, Robert (reds) 2013. *Vreesloos Gehoorsaam: h Keur uit Beyers Naudé se preke 1939-1997*. Beyers Naudé Centre Series on Public Theology. Stellenbosch: Sun Press.
- De Gruchy, JW & Villa- Vicencio, C (eds) 1987. *Apartheid is a heresy*. Cape Town: David Philip.
- De Gruchy, JW 1991. *Liberating Reformed Theology*. A South African Contribution to an Ecumenical Debate. Gand Rapids: Wm B Eerdmans
- Deist, FE 1975. *Die Noodlottige band: Kerk en staat in Oud-Israël*. Tafelberg.
- Deist, FE 1986. *Kan ons die Bybel nog glo?* Pretoria: Van Schaik.
- Deist, FE 1994. Ervaring, rede en metode in Skrifuitleg. h Wetenskapshistoriese ondersoek na Skrifuitleg in die Ned. Geref. Kerk, 1840-1990. Pretoria: RGN.
- Du Plessis, J 1920. *Het leven van Andrew Murray*. Kaapstad: ZA Bijbelvereniging.
- Durand, JF 1985. "Afrikaner piety and dissent". In Villa-Vicencio, C & De Gruchy, JW (eds): *Resistance and hope. South African essays in honour of Beyers Naudé*, 39-51. Cape Town: David Philip.
- Erasmus, AS 2009. *Prof. Johannes du Plessis 1868-1935. Baanbreker, verbreker van die gereformeerde geloof?* Bloemfontein: UV Teologiese Studies.
- Hofmeyr, N 1923. "Professor Nicolaas Hofmeyr". *Het Zoeklicht*, Desember, l: 12, 357-361.
- Keet, BB 1945. *Sedelike Vraagstukke*. Kaapstad: Die Suid-Afrikaanse Bybelvereniging.
- Keet, BB 1949. "Die Heilige Skrif en apartheid I". *Die Kerkbode*, 30 November, 64:22, 1004-1005.
- Keet, BB 1949. "Die Heilige Skrif en apartheid II". *Die Kerkbode*, 7 Desember, 64:23, 1046-1048.
- Keet, BB 1949. "Die Heilige Skrif en apartheid III". *Die Kerkbode*, 14 Desember, 64:24, 1086-1087.
- Keet, BB 1955. *Suid-Afrika: waarheen?* Stellenbosch: Universiteits-Uitgewers.
- Kinghorn, J (red) 1986. *Die NG Kerk en apartheid*. Johannesburg: Mac Millan.
- Lategan, BC 1973. "Vereistes vir effektiewe NT hermeneutiek". *Nederduitse Gereformeerde Teologiese Tydskrif*, Januarie, 14:2, 150-155.
- Lombard, RTJ 1974. *Die Nederduitse Gereformeerde Kerk en rassepolitiek. Met spesifieke verwysing na die jare 1948-1961*. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- Marais, BJ 1946. *Die Christelike Broederskapsleer en sy Toepassing in die Kerk van die Eerste Drie Eeue*. Ongepubliseerde D.Phil-proefskrif. Universiteit van Stellenbosch.
- Marais, BJ 1952. *Die Kleur-krisis en die Weste: h studie insake kleur en kleurverhoudings in die Amerikas*. Johannesburg: Goeie Hoop Uitgewers.
- Meiring, P 1979. "No regrets": h Vraaggesprek met professor Ben Marais oor hoogtepunte en laagtepunte in sy lewe. In Viljoen, AC (red): *Ekumene onder die suiderkruis. h Bundel opstelle ter erkenning van die pionierswerk van Ben Marais in die Suid-Afrikaanse konteks, aan hom opgedra in sy sewentigste lewensjaar*, 78-91. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Moody, TD 1975. *The rise of Afrikanerdom, power apartheid and the Afrikaner civil religion*. Berkeley: University of California Press.
- Naudé, CFM 1995. *My land van hoop. Die lewe van Beyers Naudé*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Pauw, JC 2005. "The life and legacy of Beyers Naudé". In Hansen, LD (ed): *The legacy of Beyers Naudé*. Beyers Naudé Centre Series on Public Theology, Volume I, 7-24. Stellenbosch: Sun Press.
- Randall, P 1982. *"Not without honour: tribute to Beyers Naudé"*. Cape Town: Blackshaws.
- Ryan, C 1990. *Beyers Naudé. Pilgrimage of faith*. Cape Town: David Philip.
- Ryan, C 2005. *Beyers Naudé. Pilgrimage of faith*. Cape Town: David Philip.
- Smit, DJ 1987. *Hoe verstaan ons wat ons lees? h Dink- en werkboek oor die hermeneutiek vir predikers en studente*. Woord teen die lig B/I. Kaapstad: NG Kerk-uitgewers.
- Van Wyk, JA 1978. *Teologie en ideologie. Teologiese studies oor die sending van die kerk in die wêreld*. Soverga: Studiegroep "Kerk en Wêreld".

- Villa-Vicencio, C & De Gruchy, JW (eds) 1985. *Resistance and hope. South African essays in honour of Beyers Naudé*. Grand Rapids: Wm B Eerdmans.
- Vosloo, RR 2009. "Calvin and anti-apartheid memory in the Dutch Reformed family of churches in South Africa". In de Niet, John, Paul, Herman & Wallet, Bart (eds): *Collective Memories of John Calvin, 1800-2000*. Brill's Series in Church History Volume 38. Religious History and Culture Series Volume 2, 217-243. Leiden Boston: Brill.
- Vosloo, RR 2010. "Konfessionele Neo-Calvinisme na die Du Plessis-saak". *Nederduitse Gereformeerde Teologiese Tydskrif*, 26 Maart, (Supplementum) 51, 275-288.

TREFWOORDE

Teologiese denkstrome
NG Kerk
Krities-realistiese hermeneutiek
Kritiek teen apartheid
Beyers Naudé

KEY WORDS

Dutch Reformed Church
Theological currents
Critical realistic hermeneutics
Critique against apartheid
Beyers Naudé

KONTAKBESONDERHEDE:

Dr MH Coetzee (Murray)
Universiteit van Stellenbosch
Fakulteit Teologie
Beyers Naudé-sentru
Privaatsak X 1
7602 MATIELAND
E-posadres: murraycoetzee@afrihost.co.za